

Ключкович
Анатолій Юрійович

Консолідація демократії як завершальна стадія транзиту в Словацькій Республіці

УДК 321.7 (437.6)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-41-45>

Ключкович Анатолій Юрійович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного університету
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Словацьчина успішно здійснила перехід до консолідованої демократії, однак її траєкторія транзиту була більш складною, аніж в інших країнах Центральної Європи. Метою статті є аналіз консолідації словацької демократії в розрізі її структурних рівнів і чинників, що вплинули на завершення демократичного транзиту в кінці 1990-х – на поч. 2000-х рр.

Динаміка трансформаційних процесів у Словацькій Республіці засвідчила взаємозумовленість впливу процедурних чинників і структурного контексту. Виокремлено основні чинники, що сприяли консолідації демократії в Словаччині: демократичний консенсус політичних еліт, діяльність «третього» сектору, вплив міжнародної спільноти.

Крізь призму концептуальних підходів К. фон Бейме, В. Меркеля, Дж. Прідхема проаналізовано структурні рівні та фази консолідації демократії в Словаччині. З'ясовано успіхи і труднощі демократичного розвитку Словаччини на рівні конституційної консолідації, консолідації партійної системи, консолідації діяльності неформальних політичних акторів, громадянського суспільства і громадянської політичної культури. Словацьчина завершила демократичний транзит і досягла стадії «негативної» консолідації. Результатом демократичних трансформацій у Словаччині є консолідація демократичного режиму через конституціоналізацію і стабілізацію державно-владної системи, інституціоналізацію демократичних правил політичної конкуренції, початкову консолідацію партійної системи, розвиток громадянського суспільства. Відкритою залишається стадія «позитивної» консолідації демократичного режиму в Словаччині, що передбачає вдосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства і державної влади, закріплення громадянської політичної культури.

Ключові слова: Словацька Республіка, перехід до демократії, консолідація демократії, чинники транзиту.

Вступ. Словацька Республіка належить до успішних «нових» демократій Центрально-Східної Європи, що відносно швидко досягли стадії консолідованої демократії. Водночас у словацькому випадку важко назвати цей процес «безболісним», оскільки еволюційний поступ у рамках класичної схеми транзиту «лібералізація – демократизація – консолідація» був пригальмований функціонуванням гібридного політичного режиму в середині 1990-х рр. Тим не менш, словацьке суспільство знайшло в собі сили подолати авторитарні загрози, повернутися на шлях демократичного розвитку й успішно завершити транзит у формі консолідованої демократії. Проблема переходу до консолідації демократії є актуальною і для українського суспільства, яке, попри реформні та революційні спроби, вже третє десятиліття залишається в так званій «сірій зоні» політичного розвитку.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз консолідації словацької демократії в розрізі її структурних рівнів та чинників, що вплинули на завершення демократичного транзиту в кінці 1990-х – на поч. 2000-х рр.

Методи дослідження. Структурний вимір консолідованої демократії в Словаччині зумовив необхідність використання методу структурно-функціонального аналізу. Для дослідження інституційних, політико-культурних аспектів демократичної трансформації залучалася методологія неінституціоналізму та нормативно-ціннісного підходу. Крізь призму концептуальних підходів К.

фон Бейме [1], В. Меркеля [4], Дж. Прідхема [7] розглянуто рівні та фази консолідації демократичного режиму в Словаччині.

Результати. У центральноевропейському контексті особливість і складність словацького транзиту зумовлювалася його чотирирівною природою: окрім економічної та політичної трансформації, перед суспільством стояло завдання побудови самостійної держави та завершення процесу національної інтеграції [8, с. 13]. Консолідація демократії перебувала в прямій залежності від успішності реалізації цих завдань. Політичні сили, що отримали контроль над транзитом після проголошення самостійності Словацької Республіки (СР), не були орієнтовані на його завершення у формі консолідованої демократії і, відповідно, використовували механізми державо- і націотворення у своїх вузькопартійних інтересах. Політичним результатом їхнього правління було утвердження т.зв. «гібридного» режиму і фактично виключення Словаччини з процесу євроінтеграції. Крах європейських перспектив Словаччини, на фоні успіхів країн-сусідів, сфокусував увагу суспільства на проблемах демократії і виступив своєрідним каталізатором його політичної активності. Консолідація демократичної опозиції, підтримка західної спільноти, активізація громадського сектору, масова електоральна мобілізація – це основні чинники, що призвели до поразки напів-авторитарного режиму В. Мечіара в результаті парламентських виборів 1998 р.

Як засвідчує досвід посткомуністичних трансформацій (зокрема й український), подолати недемократичний режим – не означає стати на шлях консолідації демократії. Тим не менш, Словаччині вдалося після парламентських виборів 1998 р. здійснити успішний перехід до консолідованої демократії і в 2004 р. стати членом ЄС і НАТО. Згідно з інтегральними індексами моніторингу «Nations in Transit», починаючи з 1999–2000 рр., міжнародна організація Freedom House постійно відносить Словаччину до консолідованих демократій (індекс від 1 до 2.99) [6]. Причому динаміка емпіричних показників відображає демократичний прогрес не за всіма критеріями аналізу (див. табл.).

Перехід Словаччини до етапу консолідації демократії та реалізація її потенціалу є результатом динаміки і взаємодії комплексу структурних і процедурних чинників.

По-перше, рішучість політичних еліт на шляху до демократії та євроінтеграції поєднувалася з консенсусними формами їх взаємодії щодо ключових питань розвитку держави. Незважаючи на ідеологічну неоднорідність та непрості взаємини коаліційних партій, їм вдалося зберегти достатній рівень згуртованості для реалізації курсу реформ у Словаччині.

По-друге, важливою була пропагандистська, мобілізаційна, інноваційна діяльність «третього» сектору, його підтримка демократичних перетворень, євроінтеграційного курсу і складних ринкових реформ, які далеко не завжди знаходили розуміння словацького суспільства.

По-третє, одним із ключових чинників перетворень був зовнішній вплив із боку демократичної міжнародної спільноти (насамперед ЄС і США), що проявилось в багатоаспектній підтримці демократичних сил і неурядових організацій, політичному заохоченні та тиску на правлячі еліти в аспекті виконання Словаччиною умов вступу до ЄС. Також наявність країн-сусідів з демократичною, прозахід-

ною орієнтацією створювало сприятливе зовнішнє середовище, що допомагало перехідному суспільству у визначенні власної політико-культурної ідентичності й тим самим сприяло формуванню стимулів і умов для консолідації демократії.

Досягнення суспільством стану консолідованої демократії вимірюється взаємозалежними процесами на інституційному, ціннісному та поведінковому рівнях трансформації. Осмислюючи транзитні процеси у країнах ЦСЄ, німецькі політологи В. Меркель [4, с. 144–170] і К. фон Бейме [1, с. 298–299] запропонували модель аналізу демократичної консолідації, яка включає чотири рівні/фази: конституційна консолідація, репрезентативна консолідація (політичні партії і групи інтересів), консолідація діяльності неформальних політичних акторів, консолідація громадянського суспільства. Слід зазначити, що Словаччина реалізувала свій консолідаційний потенціал на цих рівнях з неоднаковою успішністю.

Базовий рівень конституційної консолідації передбачає закріплення правових та інституційних засад демократичного політичного режиму. Конституція СР 1992 р. зафіксувала ключові характеристики парламентської системи правління відповідно до демократичних стандартів, але окремі аспекти формування, функціонування і взаємодії вищих органів влади були врегульовані доволі специфічно і виявилися проблемними в площині політичної боротьби в 1993–1998 рр. У процесі конституційних змін у 1999–2001 рр. було відкориговано роль вищих державних органів у системі розподілу влади, що сприяло відновленню політико-інституційного балансу. Зокрема, серед важливих конституційних змін варто виокремити: запровадження прямих виборів президента; розширення можливостей президента щодо розпуску парламенту; запровадження контрагнуння актів президента з боку голови уряду та уповноважених міністрів; розширення повноважень уряду,

Таблиця

Динаміка показників демократичного розвитку Словаччини за даними проекту «Nations in Transit» (Freedom House) [6].

Роки / Критерій	1999–2000	2001	2002	2003	2004	2005	2010	2015	2018
Виборчий процес	2.50	2.25	1.75	1.50	1.50	1.25	1.75	1.50	1.50
Громадянське суспільство	2.25	2.00	1.75	1.50	1.25	1.25	1.75	1.75	2.00
Незалежність ЗМІ	2.25	2.00	2.00	2.00	2.25	2.25	3.00	3.00	2.75
Демократичність системи правління	-	-	-	-	-	2.00	3.00	3.00	3.00
Демократичність місцевої влади	-	-	-	-	-	2.25	2.50	2.50	2.50
Незалежність судової системи	2.50	2.25	2.00	2.00	2.00	2.00	3.00	3.00	2.75
Рівень корупції	3.75	3.75	3.25	3.25	3.25	3.00	3.75	3.75	3.75

Примітка. Індеси за шкалою від 1 до 7 (1 – найвищий і 7 – найнижчий рівень демократичного розвитку).

які передбачають прийняття колегіальних рішень; посилення статусу і повноважень органів судової влади та ін. На думку Д. Малової та М. Рибара, запровадження прямих виборів президента, обмеження його повноважень і виборча кампанія 1999 р. сприяли загальному процесу демократичної консолідації в Словаччині, оскільки об'єднали різноманітні «антимечарівські» політичні сили, мобілізували їхній електорат, відновили інституційну рівновагу в системі розподілу влади [3, с. 180].

Інші важливі напрями реалізації інституційних змін у 1999–2006 рр. – децентралізація і модернізація публічного управління, корекція виборчого, антикорупційного та інформаційного законодавства, що забезпечило демократичні рамки на різних рівнях політичного процесу. З огляду на ефективність електорального механізму і коаліційний формат формування уряду, в Словаччині створено належні умови для наступного рівня консолідації – консолідації політичних партій і партійної системи.

Консолідація партійної системи забезпечує політичну основу для загальної консолідації демократичного режиму. При цьому консолідовану партійну систему варто розглядати не стільки як обов'язковий критерій консолідованої демократії, а скоріше як чинник, що цьому сприяє. В основі консолідації правлячих еліт упродовж 1997–2002 рр. – антиавторитарний консенсус, а також спільність демократичних і євроінтеграційних цілей. Правлячі партії функціонували в складних політичних умовах, оскільки «мечарівські» сили не зійшли з політичної арени і намагалися створювати перешкоди на шляху реформ. У контексті парламентських виборів 1998 і 2002 рр. зроблено значний поступ до консолідації партійної системи, оскільки головні партії т. зв. «антимечарівського» табору (Словацький демократичний і християнський союз, Християнсько-демократичний рух, Партія угорської коаліції) двічі поспіль формували правлячі коаліції. Тоді як їхні головні опоненти – Рух за демократичну Словаччину (РЗДС) і Словацька національна партія (СНП) – опинилися в опозиції. Закріплення демократичного режиму відбулося в результаті парламентських виборів 2002 р. і вступу Словаччини в ЄС у 2004 р., після чого політична взаємодія між партіями на основі ставлення до «мечарівського» режиму відійшла в минуле. На сучасному етапі розвитку словацької демократії важко говорити про консолідованість партійної системи, оскільки її суб'єктна основа є нестабільною, фрагментованою і поляризованою, але на початку консолідації демократії було забезпечено необхідну партійно-політичну основу.

У процесі конституційно-правового закріплення інституційного дизайну в Словаччині створено умови для інтегрованості всіх політичних акторів у систему демократії і зниження впливу неформальних практик. Неформальні актори (бізнесові

групи, військові, радикальні об'єднання) поставлені в умови, коли діяльність у межах установлених правил є для них найбільш прийнятною, і вони не акумулюють ресурси для антидемократичних цілей. Водночас упродовж останнього десятиліття в Словаччині відбувається активізація радикальних, екстремістських сил, які з неформального маргінесу поступово переходять у поле публічної політики, створюючи виклики для демократії.

Найбільш складним аспектом розвитку словацької демократії є консолідація громадянського суспільства і формування громадянської політичної культури. Зміна влади внаслідок парламентських виборів 1998 р. змінила антагоністичний характер відносин між державою і «третім» сектором на більш конструктивний формат. Запрацював інституційний механізм взаємодії уряду та громадських організацій, кадровий потенціал державних органів посилювався представниками «третього» сектору, неурядові організації долучилися до розроблення ряду концептуальних документів. Громадські об'єднання та аналітичні центри розгорнули широку діяльність, стимулюючи реформи, підключилися до ініціатив, направлених на інтеграцію Словаччини в європейські та трансатлантичні структури. Але подальший розвиток взаємовідносин уряду та громадських організацій не дозволяє говорити про стабільну інтегрованість «третього» сектору в систему прийняття суспільно значимих рішень. З кінця 1990-х рр. у громадському секторі почалися відцентрові процеси, які ускладнювали діалог з державною владою. Після згортання закордонних програм фінансування брак ресурсів ускладнює діяльність неурядових організацій, насамперед тих, які задіяні у сфері громадської адвокатури та контролю за публічною політикою. Навіть у сучасних умовах консолідованої демократії в Словаччині все ще не завершено побудову інституційної системи для забезпечення автономного існування структур громадянського суспільства і надійного їх захисту від негативних наслідків зміни конфігурації політичних сил [5, с. 29].

Консолідація громадянського суспільства тісно пов'язана із закріпленням демократичних цінностей і моделей поведінки, формуванням громадянської політичної культури. Це найбільш проблемний аспект демократичної консолідації, оскільки ціннісна перебудова політичної свідомості – це складний і тривалий процес. Ціннісна чутливість словацького суспільства посилювалася на фоні завищених очікувань від трансформації і ускладнення соціально-економічного становища внаслідок інтенсивних ринкових реформ у 2000-х рр. Складність формування громадянської політичної культури зумовлювалася й історичною слабкістю словацьких ліберально-демократичних традицій і збереженням елементів культури т. зв. «підданського» типу (за підходом Г. Алмонда і С. Верби).

Емпіричні дослідження IVO в кінці 1990-х рр., поряд із поширеністю демократичних цінностей, зафіксували й істотність проблемних характеристик політичної свідомості словацького суспільства – схильність до авторитарності, егалітаризму, патерналізму та етнічної інтолерантності [2, с. 3]. З часом питома вага цих ціннісних деструктивів у масовій свідомості послабилася, але темпи цієї перебудови були дуже повільними, що ставало на заваді консолідації громадянського суспільства як складової частини консолідації демократії.

Інший проблемний аспект консолідації демократичного режиму – це довіра громадян до політиків і владних інститутів. Соціологічні заміри IVO впродовж 2003–2016 рр. засвідчили високий рівень суспільної недовіри до партій, уряду, парламенту, системи юстиції і судів, яким стабільно не довіряли більшість респондентів [5, с. 80]. За таких умов важко говорити про завершення консолідації демократії на рівні досягнення ціннісного консенсусу між елітами і масами.

В аспекті відображення досягнень і орієнтирів розвитку консолідованої демократії в Словаччині вартим уваги є концептуальний підхід Дж. Плідхеми, який виокремлює т. зв. «негативну» та «позитивну» консолідацію демократії [7, с. 20–21]. Негативна консолідація передбачає досягнення часткового ступеня консолідації демократичного режиму і включає в себе вирішення проблем, що залишилися від перехідного етапу демократизації, а також стримування, послаблення або усунення серйозних викликів демократії. Важлива роль на даному етапі відводиться демократичній орієнтованості політичних еліт. Позитивна консолідація передбачає закріплення демократичних цінностей як на елітарному, так і на масовому рівнях, а тому потребує відповідних змін у політичній культурі. Позитивна консолідація передбачає довгострокові зміни, тоді як негативна може бути досягнута за більш короткий проміжок часу [7, с. 20].

Словаччина завершила демократичний транзит і досягла стадії негативної консолідації, в межах якої конституційно-правовими і політичними засобами було усунуто демократичні «дефіцити» і ризики, посилено стабільність владних інститутів. Політичний вплив антидемократичних, антисистемних сил значно послабився. Важливе значення на даному етапі мав демократичний консенсус правлячих еліт, який базувався на «антимечарівській» основі та євроінтеграційних цілях.

Вирішальне значення для перспектив позитивної консолідації – це взаємодія між елітним і масовим рівнями суспільства, досягнення консенсусу щодо демократичних цінностей і моделей поведінки. Вище окреслено ключові проблеми словацького суспільства на рівні громадянської політичної

культури. Тому відкритою залишається стадія позитивної консолідації демократичного режиму в Словаччині, що передбачає вдосконалення взаємодії громадянського суспільства і державної влади, закріплення громадянської політичної культури. На етапі завершення консолідації важливе значення мають й інші структурні чинники впливу: дієвість державно-управлінської системи та інститутів політичної репрезентації, ефективність економіки та ріст матеріального добробуту громадян, включеність країни в європейські та міжнародні структури, що в динамічній взаємодії з процедурними чинниками стабілізує режим ліберальної демократії.

Висновки. Результатом демократичних трансформацій у Словаччині в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. є консолідація демократичного режиму через конституціоналізацію і стабілізацію державно-владної системи, інституціоналізацію демократичних правил політичної конкуренції, початкову консолідацію партійної системи, розвиток громадянського суспільства. Водночас перебіг політичних процесів у сучасній Словаччині засвідчує, що консолідаційні процеси не завершені, принаймні на рівні громадянського суспільства та громадянської політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Beyme K.V. Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel. Der Paradigmawandel der «Transitologie». Eastern European research after the system change. Osteuropa, 1999. Vol. 49. №. 3. P. 285–304.
2. Krivý V. Hodnotové orientácie, kolektívne identity a hodnotové štiepenie v slovenskej spoločnosti. Values, collective identities and value differentiations in Slovak society. Slovenský národopis, 2005. Vol. 53 (3). P. 262–284.
3. Malová D., Rybar M. (2008). Slovakia's Presidency: Consolidating Democracy by Curbing Ambiguous Powers. In: Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe. Elgie R., & Moestrup S. (Eds.). Manchester, 2008. P. 180–200.
4. Merkel W. Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung. System transformation. An introduction to the theory and practice of transformation research. Opladen : L+B, 1999.
5. Mesežnikov G., Strečanský B. (Ed.). Občianska spoločnosť na Slovensku: Krízy, križovatky, výzvy. Civil society in Slovakia: Crises, crossroads, challenges. Bratislava : IVO, 2017.
6. Nations in Transit. 2018. Slovakia. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/slovakia>
7. Pridham G. Dynamics of Democratization: a Comparative Approach. London and New York : Continuum, 2000.
8. Szomolányi, S. Kl'ukatá cesta Slovenska k demokracii. Slovakia's Crooked Path to Democracy. Bratislava : Stimul, 1999.

The consolidation of democracy as the final stage of transit in the Slovak Republic

Klyuchkovych Anatoliy Yuriyovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science and State
Administration
of Uzhhorod National University
University str., 14, Uzhhorod, Ukraine

Slovakia's transition to a consolidated democracy was successfully completed, but its transit trajectory was more complicated than in other countries of Central Europe. The purpose of the article is to analyze the process of consolidation of democracy in the Slovak Republic, its main levels and factors that influenced on completion of democratic transit at the end of 1990s – at the beginning of 2000s.

In the Slovak Republic the dynamics of the transformation processes demonstrated the interdependence of the influence of procedural factors and the structural context. The factors contributing to democratic consolidation in Slovakia have been singled out: the democratic consensus of political elites, the activities of the «third» sector, the influence of the international community. Through the prism of conceptual approaches of K. v. Beyme, W. Merkel, G. Pridham, the structural levels and phases of the consolidation of democracy in Slovakia are analyzed. The successes and difficulties of democratic development of Slovakia at the level of constitutional consolidation, consolidation of the party system, behavioural consolidation of informal actors, consolidation of civil society and civic political culture are revealed.

Slovakia has completed the democratic transit and has reached a stage of «negative» consolidation. The result of democratic transformations in Slovakia is the consolidation of the democratic regime through the constitutionalization and stabilization of the state power system, the institutionalization of democratic rules of political competition, the initial consolidation of the party system and the development of civil society.

The stage of «positive» consolidation of the democratic regime in Slovakia remains open. It provides improving the mechanisms of interaction between civil society and state power, consolidating the civic political culture in society.

Key words: *Slovak Republic, transition to democracy, democracy consolidation, factors of the transition.*